

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 2 Emoties bij mens en dier

10 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de visie van Seneca op woede bij dieren: dieren hebben geen rede en daarom geen emoties 1
- een weergave van de visie van Seneca op woede bij mensen: woede verdrijft de rede 1
- een argumentatie dat Seneca het gedrag van de apen in tekst 2 niet als woede zou omschrijven 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Dieren hebben volgens Seneca geen echte emoties omdat ze ook geen rede hebben; er is slechts sprake van impulsen die lijken op menselijke emoties 1
- Seneca ziet woede bij mensen als een karakterfout of als tijdelijke waanzin. De mens is zichzelf niet meer meester. Woede verdrijft de rede, waardoor hij niet meer in staat is om te onderscheiden wat recht en rede is 1
- Seneca zou het gedrag van de apen in tekst 2 niet omschrijven als woede. Want ook al hebben de apen een woeste blik, maken ze inwendige keelgeluiden en houden ze de ogen uitdagend op de vijand gericht, toch is hier volgens Seneca geen sprake van een echte emotie omdat dieren geen rede hebben 1

11 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie dat de reactie van de apen beter omschreven kan worden als verwondering dan als aandacht aan de hand van tekst 3 1
- een uitleg van het verschil tussen verwondering en aandacht bij Descartes: verwondering zet aan tot vragen; aandacht gaat niet verder dan wat wordt waargenomen, zonder kennis tot gevolg 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- In tekst 3 staat dat de apen in eerste instantie verbazing tonen en met open ogen blijven staren, terwijl ze hun wenkbrauwen voortdurend op en neer bewegen. Dat lijkt op aandacht in de zin van nieuwsgierigheid. Maar uit het vervolg blijkt dat er meer is dan aandacht, want de apen gaan rechtop staan om beter te kijken, doen vaak een paar stappen achteruit en komen na een paar minuten dichterbij om de schildpad aan te raken. Dat is eerder verwondering dan aandacht in de zin zoals Descartes deze begrippen opvat, omdat ze op onderzoek lijken uit te gaan, wat tot vermeerdering van hun kennis zal leiden 1
- Want verwondering zet volgens Descartes aan tot het stellen van vragen, onderzoek en vermeerdering van kennis. Aandacht is volgens Descartes een vorm van nieuwsgierigheid, zonder het doel om daarmee tot kennis te komen. Het is louter een gewoonte 1

Opmerking

Aan een antwoord waarin wordt beargumenteerd dat er eerder sprake is van aandacht dan van verwondering kan, mits van een goede filosofische argumentatie voorzien, ook 1 scorepunt worden toegekend.

12 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie of de zorg voor het kapucijnaapje omschreven kan worden als medelijden door middel van een uitleg van de visie op medelijden van Aristoteles: (1 scorepunt per juiste weergave én toepassing van de volgende voorwaarden) 4
  - (1) onheil: lichamelijk gebrek;
  - (2) onschuld: aangeboren gebrek;
  - (3) wederkerigheid: het onheil had ook een andere aap kunnen treffen;
  - (4) nabijheid: emotionele aanstekelijkheid in de directe omgeving.

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ja, de zorg voor het kapucijnaapje kan worden omschreven als een vorm van medelijden. Er is immers voldaan aan de vier voorwaarden die Aristoteles daaraan stelt: 4
  - (1) Er is sprake van onheil: het lichamelijk gebrek van het kapucijnaapje.
  - (2) Het aapje is niet schuldig: er is sprake van een aangeboren gebrek.
  - (3) Het onheil had ook een andere aap kunnen treffen.
  - (4) Het speelt zich in de directe omgeving af: emotionele aanstekelijkheid.

Vraag	Antwoord	Scores
13	maximumscore 4	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van het standpunt van de constructivisten in het nature-nurture-debat: gedrag / emotie is een sociale constructie 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een onderbouwing van het constructivistische standpunt met een citaat uit tekst 4: de aangeleerde beheersing van de volwassen apen bij het spel 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van het standpunt van de reductionisten in het nature-nurture-debat: gedrag / emotie is terug te voeren op een biologische basis 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een onderbouwing van het reductionistische standpunt met een citaat uit tekst 4: de ongeremdheid van de jonge apen met het slaan 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Volgens constructivisten zijn gedrag en emoties vormgegeven of aangeleerd binnen een bepaalde sociale context en zijn ze daarvan afhankelijk. Ze benadrukken dus de nurture-kant 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Een argument voor dit standpunt ontleen ik aan tekst 4 waarin de volwassen apen zich beheersen en het spel meespelen. Dit meespelen zou je de nurture-kant kunnen noemen. Nurture is het sociale proces dat de apen moeten doormaken: bij de jonge apen moet dit leerproces zich kennelijk nog voltrekken 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Reductionisten benadrukken de nature-kant van gedrag en emoties en stellen dat iedereen op grond van zijn biologische basis en hersenstructuur dezelfde basisemoties heeft 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Een argument voor dit standpunt haal ik uit tekst 4: jonge apen ontzien tijdens het spel niemand. Ze slaan volwassen apen in het gezicht met een kracht die fataal zou zijn als het andersom zou gebeuren. Ze handelen dus volgens primaire emoties die kennelijk onderdeel uitmaken van hun biologische aanleg 	1
14	maximumscore 2	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van de paradox van de fictionele emoties aan de hand van het voorbeeld van de bonobo met de pictogrammen: wat door Kanzi wordt begrepen middels pictogrammen is fictie, toch zou hij daarbij emoties ervaren, terwijl er geen emotie kan worden ervaren bij zaken die niet echt zijn 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een juiste oplossing van de paradox van de fictionele emoties voor de situatie van Kanzi met behulp van Lamarque of van Walton 	1

Vraag	Antwoord	Scores
	<p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De paradox van de fictionele emoties houdt in dat:<ul style="list-style-type: none"> a) we weten dat wat in een roman of film gebeurt niet echt is; b) we toch emoties ervaren als we een roman lezen of film kijken; c) we eigenlijk geen emoties kunnen ervaren bij zaken waarvan we weten dat ze niet echt zijn. <p>Toegepast op de casus van Kanzi:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Kanzi weet dat de spekkies en het vuur op de pictogrammen niet echt zijn; b) toch ervaart hij kennelijk een emotie bij het kijken ernaar; c) maar eigenlijk kan hij geen emotie ervaren bij zaken waarvan hij weet dat ze niet echt zijn	1
	<ul style="list-style-type: none"> • De oplossing van Lamarque: ook al weet Kanzi dat pictogrammen geen echte spekkies of echt vuur zijn maar dit slechts verbeelden, toch kunnen ze wel degelijk echte emoties losmaken bij Kanzi. Bewering c) verdwijnt dan en daarmee lost de paradox op	1
	<p>of</p> <ul style="list-style-type: none"> • De oplossing van Walton: Kanzi weet dat de pictogrammen geen echte spekkies of echt vuur zijn maar dit slechts verbeelden en daar speelt hij mee: Uitspraak b) vervalt daarmee: Kanzi speelt een spel als hij met pictogrammen iets duidelijk maakt. Daarbij heeft hij pseudo-emoties. We ervaren immers geen emoties bij zaken waarvan we weten dat ze niet echt zijn	1

Vraag	Antwoord	Scores
15	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van de hypothese van Sapir en Whorf: ons denken en handelen is sterk beïnvloed door de taal waarmee we zijn opgegroeid 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argument voor de hypothese aan de hand het voorbeeld van Koko: Koko koppelt woorden aan emoties 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een argument tegen de hypothese aan de hand van het voorbeeld van Koko: het is niet duidelijk of de emoties van Koko het gevolg zijn van het begrijpen van woorden 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Volgens Sapir en Whorf is er een nauw verband tussen hoe een taal in elkaar zit en hoe de gebruiker van die taal de wereld waarneemt en ervaart. Het denken en handelen van iemand is sterk beïnvloed door de taal waarmee hij is opgegroeid 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Uit de context van het verhaal blijkt dat Koko over een taal beschikt en daarin haar emoties kan uitdrukken. Nadat zij heeft gehoord dat All Ball is overleden, maakt ze de aangeleerde gebaren die symbool staan voor de emoties: droevig, huilen, boos. Uit het feit dat Koko haar emoties koppelt aan woorden, blijkt dat de manier waarop zij de wereld waarneemt, wordt bepaald door taal, zoals Sapir en Whorf stellen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Uit het voorbeeld blijkt niet dat Koko alleen maar emoties ervaart omdat zij woorden kan begrijpen. Het is namelijk niet duidelijk of de emoties van Koko het gevolg zijn van het begrijpen van woorden; zij maakt immers huilgeluiden die een niet-talige uiting van een emotie zijn. Dit gaat in tegen de hypothese van Sapir en Whorf omdat Koko's waarneming van de wereld – haar emotie – niet alleen maar afhankelijk is van taal 	1
16	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een beargumenteerd standpunt over de vraag of er een fundamenteel verschil is tussen mens en dier 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van een eigen mensvisie 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg met welke mensvisie die van de kandidaat het meest overeenkomt, die van Aristoteles, Descartes of Nietzsche 	1

Eindexamen havo filosofie 2013-I

havovwo.nl

Vraag	Antwoord	Scores
	voorbeelden van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Het verschil tussen mens en dier is volgens mij fundamenteel. Dieren hebben een sterke zintuiglijkheid en een sterk instinct. Mensen hebben weliswaar ook zintuiglijkheid, maar niet zo sterk als dieren. Mensen compenseren dit echter met een enorm vermogen tot redelijk denken en abstractie, een vermogen dat dieren volledig ontberen	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Het rationele vermogen is de kern van mijn mensvisie. Mensen hebben, in tegenstelling tot dieren, een intellectueel vermogen dat hen in staat stelt de wereld waarin zij leven op een geheel andere manier te ervaren en kennen. Dieren leven hun leven, maar mensen leiden hun leven. Ze zijn zich bewust van hun eigen leven en de eindigheid ervan. Dit vermogen ontbreekt bij dieren	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Ik sluit het meest aan bij Aristoteles die stelt dat de mens een animal rationale is, waarbij de mens zich van het dier onderscheidt door het intellectuele vermogen. In Aristoteles' mensvisie staat bijvoorbeeld ook de deugd centraal als een proces van innerlijke vorming. Het verstand helpt bij het vinden van het juiste midden tussen uitersten. Dit veronderstelt een rationeel vermogen dat dieren niet bezitten; dieren kunnen daarom geen deugden ontwikkelen	1
	of	
	<ul style="list-style-type: none"> • Nee, het verschil tussen mens en dier is niet fundamenteel. Zowel mensen als dieren leven vanuit hun wil tot overleven en vergeleken daarmee is het redelijk vermogen van mensen van minder belang	1
	<ul style="list-style-type: none"> • De kern van mijn mensvisie is dat mensen enerzijds dieren zijn en uit het dierenrijk voortkomen, maar anderzijds een grotere openheid bezitten om zich verder te kunnen ontwikkelen. Mensen zijn dieren die instinct-arm zijn en daardoor nauwelijks een essentie hebben. Daarom zijn ze gedoemd hun eigen leven vorm te geven. Maar dat neemt niet weg dat ook mensen nog steeds gedreven worden door dierlijke instincten. Het redelijke vermogen waarover mensen beschikken is verder ontwikkeld dan dat van dieren, wat hun leven anders maakt, maar niet wezenlijk anders	1
	<ul style="list-style-type: none"> • In dat opzicht spreekt mij de gedachte van Nietzsche over de mens als 'niet vastgesteld dier' het meest aan. Aan de ene kant hebben mensen vele eigenschappen met de dieren gemeen, aan de andere kant hebben ze de mogelijkheid om zichzelf te ontwerpen en zich los te maken van hun status van kuddedier	1
	of	

Vraag	Antwoord	Scores
	<ul style="list-style-type: none"> • Ja, het verschil tussen mens en dier is fundamenteel. Mensen kunnen zich losmaken van hun directe omgeving en daarover nadenken en dieren kunnen dit niet	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Dit denkvermogen is de kern van mijn mensvisie. Op grond van dit vermogen zijn mensen in staat (gebleken) om hun natuurlijke omgeving radicaal te veranderen. Bij dieren ontbreekt dat vermogen, zij leven alleen binnen hun eigen leefwereld en zijn niet in staat om daarover ideeën te ontwikkelen om aan de hand daarvan deze omgeving aan te passen	1
	<ul style="list-style-type: none"> • In dit opzicht sluit ik het meest aan bij Descartes die mensen en dieren strikt van elkaar onderscheidde omdat dieren nu eenmaal geen vermogen hebben tot denken. Zij behoren volgens Descartes geheel tot de wereld van de materie. De mens ook, zij het wat betreft zijn lichaam. De menselijke geest staat echter los van de materiële wereld, waardoor het mogelijk is om vrij over die wereld te kunnen nadenken	1

Bronvermeldingen

tekst 2	naar: Charles Darwin, Het uitdrukken van emoties bij mens en dier, 1872
foto in tekst 2	http://arsmagica.wikia.com/wiki/File:Angry-monkey-7399791.jpg
tekst 3	uit: Charles Darwin, Het uitdrukken van emoties bij mens en dier, 1872
tekst 4	uit: Frans de Waal, Van nature goed, 1996, p. 61
foto blz. 4	http://vorige.nrc.nl/multimedia/dynamic/00274/kanzi_img07b_274795a.jpg